

Nykypäivän etniset konfliktit: teoreettisia lähtökohtia

PEKKA VALTONEN

ABSTRACT
 Today's ethnic
 conflicts: theoretical
 starting points

According to this article, it is very difficult to formulate a comprehensive theory of ethnic conflicts. The explanation of ethnic phenomena has been hindered by an excessive tendency to aim at all-encompassing theories. In the analysis of ethnic conflicts it is important to pay special attention to the unique characteristics of individual conflicts. The events can generally be only partially explained by theories of ethnicity and conflicts.

Azerbaidzanin armenialaiset, Uuden Kaledonian kanakit, Romanian unkarilaiset, Nicaraguan miskitot, kurdit tai Etelä-Afrikan zulut ja xhosat ovat vain pieni osa niistä etnisistä ryhmistä, jotka viime vuosina ovat tulleet tietoisuuteemme niiden jouduttua konflikteihin ao. valtayhteiskuntiensa kanssa tai, kuten viimeainittujen tapauksessa, myös keskenään. Tuskin on montakaan valtiota, jossa ei olisi mitään etnisiä ristiriitoja — niiden intensiteetin luonnollisesti vaikuttaessa siihen, mikä milloinkin ylittää tiedotuskynnyksen.

Etnisten konfliktien kontekstit ja taustatekijät eroavat toisistaan niin huomattavasti, ettei mitään etnisen konfliktin tyyppimallia voida esittää. Kysymys on kahden jo itsessään vaikeasti täsmennettävän ilmiön samanaikaisuudesta: yhtäältä etnisyydestä ja siihen liittyvästä etnisestä ryhmämuodotuksesta ja toisaalta konfliktista, joka tuo mukanaan etnisyyden ulkopuolisia vaikutustekijöitä. Vaikka absoluuttisia vastauksia ei liene olemassakaan, kannattaa kuitenkin kysyä, miten etniset konfliktit eroavat muista konflikteista. Mihin etnisten rajojen ja ristiriitojen olemassaolo perustuu? Miksi etniset ristiriidat eivät ole hävinneet suuristakin yhteiskunnallisista muutoksista huolimatta? Seuraavassa yritetään kartoittaa erilaisia tarjottuja selitysmalleja.

Etnisyyden olemus

Aluksi on syytä tarkastella etnisyyttä, sitä etniseen ryhmään kuulumisen »luonnetta, laatua tai tilaa, joka pohjautuu ryhmäidentiteettiin ja/tai tietoisuuteen ryhmään kuulumisesta» (Burgess 1978, 270). Tietoisuus omasta ja toisten etnisyydestä on voimakkaimmillaan juuri ristiriitatilanteessa, jolloin myös sen tunnusmerkit ovat selvimmän ilmaistuja. Ristiriitatilanteessa etnisyyden puolustaminen voi tarjota kollektiivisella tasolla ideologisen pohjan korporatiivisille ja poliittisille organisaatioille (Despres 1975, 193) — ja myös sotilaallisille. Esimerkiksi Nicaraguan miskitojen tapauksessa 1980-luvun alkupuolella etnisyyden ympärille rakentunut ja aluksi sandinistien kanssa yhteistyöhön pyrkinyt Misurasata-järjestö muuttui suhteellisen nopeasti sotilaalliseksi (Valtonen 1989, 80—91).

Nykyisin vallitsevat käsitykset korostavat etnisyyden dynaamista ja tilanteista nousevaa luonnetta (esim. Wallman 1986, 229—231). Aikaisemmin katsottiin, että etnisyyden primordiaalisilla siteillä — niillä ominaisuuksilla ja tuntemuksilla, jotka juontuvat yksilön syntymisestä tiettyyn sukuun ja ryhmään, uskuntoon, kieleen ja tapoihin — on ensisijainen ja jotenkin luonnollinen vaikutus

etnisyyteen (Geertz 1963, 109—110). Uskottiin myös, että taloudellinen ja sosiaalinen edistys ja etnisten ryhmien assimilaatio heikentäisivät ratkaisevasti etnisyyttä ja madaltaisivat etnisiä rajoja.

Aiemmat käsitykset on jouduttu hylkäämään: etnisuus ei häviä sosioekonomisen edistyksen myötä eikä primordiaalisuudella voida selittää modernia, usein muista tekijöistä luotua etnisyyttä (Nagel 1984, 418—420). Etnisyyden, konkreettisesti etnisen tiedostamisen ja liikehännän, nousu viime vuosikymmeninä on kiistämätöntä, vaikka samaan aikaan paikalliskulttuurit ovat kommunikaation, kansallisten ja ylikansallisten instituutioiden ja paikallistasoa laajemman markkinavaihdon vaikutuksesta yhdenmukaistuneet. Tässä on nykypäivän etnisyyden luonteenomaisuus. Etniset ryhmät eivät enää säily pitävällä vanhoissa käyttäytymiskaavoissa tai perinteisissä muodoissa (Burgess 1978, 279).

Kulttuurierojen väheneminen ei siten välttämättä merkitse etnisyyden »polttoaineen» loppumista. Ulkoisten kulttuuristen tunnusmerkkien sijaan etnisuus rakentuu ennen kaikkea symbolisille merkeille. Merkkien symbolisuus tekee etnisyydestä kontekstuaalisen, sillä niiden merkitys voi olla eri tilanteissa ja eri yksilöille erilainen (Cohen 1985, 17—18). Kontekstuaalisuus taas tekee etnisyydestä dynaamisen, sillä se mahdollistaa erilaisten symbolien käyttöönoton eri tilanteissa. Etnisyyden sopeutuu uusiin olosuhteisiin valitsemalla symboleita, jotka toimivat nykyhetken hyväksi (Burgess 1978, 279).

Miskitojen esimerkkitapauksessa yksi tällainen symboli oli kuninkuus. 1600-luvun alkupuolelta 1800-luvun loppuun saakka miskitohierarkian huipulla oli kuningas, joka yli 200 vuoden ajan sai kruunauksensa ja valtiokansa Jamaikan brittiläiseltä kuvernööriltä. Vaikka kuninkuuteen ei liittynyt todellista valtiomuodostusta (miskitoalue oli vuoteen 1860 asti Englannin protektoraatti ja sen jälkeen vuoteen 1894 kansainvälisin sopimuksin taattu reservaatti), kuninkaalla on ollut aina suuri symboliarvo. Vielä 1980 saattoivat vanhukset puhua miskitojen etnisestä järjestäytymisestä »kuninkaan paluun hyväksi työskentelemisenä» (Valtonen 1989, 46—51).

Siitä johtuen, että etnisyyden eri puolia voidaan korostaa eri tavalla eri tilanteissa, etnisuus voidaan nähdä enemmän yksilöiden strategisena valintana kuin yhteiseen alkuperään juurtuneena ilmiönä. Niinpä etnisyyteen sitoutuminen voi vahvistua tai heiketä poliittis-taloudellisten olosuhteiden mukaan (Bell 1975, 171). Pisimmälle valinnan pos-

tulaatin vie usklassiseen taloustieteeseen perustuva ns. rationaalisen valinnan teoria (Smith 1985, 485). Sen mukaan kollektiivinen etninen toiminta ei perustu jäsenten haluun koko yhteiskunnan laajuisiin rakenteellisiin muutoksiin, vaan yksilöiden arvioon siitä, että kollektiivinen toiminta voi tuoda heille yksilöllistä nettohyötyä (Hechter 1986, 270—271). Teorian mukaan rotujen ja etnisten ryhmien suhteet rakentuvat valinnan ja hyödyn premisseille: (a) yksilöt käyttäytyvät tietyllä tavalla saadakseen maksimaalisen nettohyödyn; (b) kunkin hetken toiminnot vaikuttavat rajoittain vaihtoehtoihin, joiden välillä yksilön on tehtävä valinta myöhemmissä tilanteissa. (Banton 1983, 104). Näin pitkälle viety yksilön valinnan painotus kääntyy kuitenkin etnisyyden kontekstuaalisuutta vastaan, sillä se redusoi kontekstien monimuotoisuuden yhdelle ja samalle potentiaalista hyötyä mittaavalle akselille.

Etnisyyden vahvistumista tai heikkenemistä ei voi nähdä yksinomaan rationaalisena valintaprosessina ja etnisyyttä itseään pelkkänä välineenä hyödyn maksimoinnissa. Etnisyydessä vaikuttaa samalla kertaa sekä rationaalinen että irrationaalinen aspekti (Berghe 1981). Etnisyyden symboleilla on ryhmän jäsenille huomattavaa emotionaalista merkitystä, ja jäsenillä on myös voimakas emotionaalinen usko asiaansa (Greenfield 1979, 6—7).

Konfliktitilanteessa etnisyyden emotionaalinen puoli epäilemättä vaikuttaa konfliktin intensiteettiin. Samoin se tekee ratkaisuyritykset vaikeammiksi, kuin jos asiassa vaikuttaisi ainoastaan strateginen laskelmointi. Vaikka nykypäivän etnisissä konflikteissa jännitystekijöiden painotus onkin siirtynyt kulttuurisista symboleista ryhmän laveasti määrittelemiin etunäkökohtiin, on symbolisuus, johon emotionaalisuus kiinnittyy, silti merkittävä tekijä valtaosassa konflikteja (Burgess 1978, 275). Etnisyyden voima ja houkuttelevuus strategiana on rationaalisuuden ja emotionaalisuuden dualismissa: etnisuus voi yhdistää ryhmän jäsenten eduntavoittelun tunteenomaisella, affektiivisellä siteellä (Bell 1975, 169).

Vaikka primordiaalisuuden ei enää leimallisesti katsota ilmentävän nykypäivän etnisyyttä, yhteinen menneisyys ei kuitenkaan ole merkityksetön: se heijastuu itse ryhmässä, sen koheesiossa, identiteetissä ja mahdollisesti organisoitumisessa. Nämä ryhmän ominaisuudet taas vaikuttavat siihen, miten herkästi, millä tavoin ja missä tilanteissa etnisyyttä korostetaan. On luultavaa, että yhteisellä menneisyydellä on enemmän heijastuksia

kollektiivisissa kuin yksilöllisissä tilanteissa, joissa strateginen valinta on etualalla.

Etnisyyden tilanteellisuuden ja yhteisen menneisyyden vaikutusten välillä ei oikeastaan ole teoreettista välimatkaa. Kun tilanteet, joissa etnisyyden ilmenee, ovat ennen kaikkea vuorovaikutustilanteita muiden ryhmien kanssa, voidaan ajatella, että nykyhetken etnisyyteen vaikuttavat menneisyydestä voimakkaimmin aikaisemmat vuorovaikutustilanteet. Etnohistorian heijastusten osoittaminen nykyhetkessä ei siten vähennä etnisyyden dynaamisuutta. On selvää, että valtaosassa ryhmistä keskimääräiset tiedot ja käsitykset yhteisestä menneisyydestä ovat yleensä hataria ja epämääräisiä. Ryhmän jäsenten tulkinnoissa ryhmän nykyisyyteen vaikuttaneista tekijöistä ei useinkaan näy yksittäisiä historiallisia tilanteita, elleivät ne ole lähistoriaa. Yhteinen menneisyys vaikuttaa tiedollisella tasolla ennen muuta symbolina — oli pa sen perusta myyttinen tai todennettavan historiallinen.

Funktionalismi versus konfliktiteoria

Etnisten ryhmien suhteita on yleensä tarkasteltu kahdesta makrotason näkökulmasta, funktionalistisesta ja konfliktiteoreettisesta. Niiden ero tiivistyy näkemyksissä yhteiskuntaa koossapitävistä voimista: funktionalismi painottaa yhteiskuntaa yhdistäviä tekijöitä, konfliktiteoria taas hajottavia. Kun funktionalismin mukaan yhteiskunnan tasapainotila saavutetaan arvojen konsensuksella, konfliktiteorian mukaan se luodaan ja sitä ylläpidetään pakolla ja sosiaalisella kontrollilla (Lenski 1966, 14—17; Gelfand 1973, 10).

Funktionalismin lähestyessä yhteiskuntaa kokonaisuudesta osiin konfliktiteoria lähestyy sitä osista kokonaisuuteen (Schmermerhorn 1978, 39—40). Edellinen korostaa yhteiskunnan kokonaistarpeita, jälkimmäinen yksilöiden ja alaryhmien tarpeita (Lenski 1966, 16). Funktionalismi näkee etnisen ryhmän alasysteeminä, joka on adaptoitunut yhteiskunnan kokonaisuuteen ja jolla on kokonaisuuden kannalta tiettyjä tehtäviä. Konfliktiteoria näkee etnisen ryhmän jatkuvien rajoitusten uhkaamana kamppailemassa olemassaolonsa, identiteettinsä tai prestiisinsä puolesta (Schmermerhorn 1978, 51).

Näistä funktionalistinen näkökulma on osoittautunut heikommaksi, sillä yritys tulkita kaikki ristiriidat kokonaisuudelle funktionaaliseksi on vastoin todellisuutta: jotkut konfliktit yksikertaisesti ovat hajottavia ja saattavat johtaa systeemin tuhoon (Schmermerhorn 1978, 38—39). Lisäksi

funktionalismia on vaikea soveltaa tapauksissa, joissa osapuolten välillä ennen konfliktia on ollut vähän vuorovaikutusta: kun ne ovat jo pitkään toimineet »funktionaalisesti» erillisinä systeemeinä, ei kummassakaan pitäisi olla mitään sisäänrakennettua konfliktin tarvetta. Tällaisen konfliktin tulkitseminen adaptiiviseksi ei selitä sitä. Kun kuitenkin jokaisella konfliktilla on johdonmukaisuutensa, syy- ja seurausketjunsä, selitystä on etsittävä muusta näkökulmasta.

Konfliktiteoria tarjoaa jo nimensä mukaisesti paremmat lähtökohdat etnisten konfliktien tutkimiseen. Olennaista siinä on ajatus, että yhteiskunnassa vallitsee epäsymmetria, jossa toiset ovat hallitsevassa ja toiset alistteisessä asemassa. Epätasa-arvo on tulosta kamppailusta, jota yhteiskunnassa käydään arvostetuista hyödykkeistä ja palveluista, vallasta ja etuoikeuksista (Lenski 1966, 16—17). Tulos ilmenee ennen muuta sosiaalisen stratifikaationa.

Ongelmana on se, että yhteiskunnasta tulee varsin hermeettinen kokonaisuus, kun muutospaineet etsitään lähinnä sisäisistä ristiriidoista. Konfliktiteoria pyrkii jättämään huomiotta esimerkiksi senkaltaiset muutokset, jotka aiheutuvat teknologian vaikutuksista yhteiskuntaan (Gelfand 1973, 11). Ongelmallista on myös, että teoria korostaa etnisen konfliktin niitä puolia, jotka ovat yhteisiä kaikille konfliktityypeille (kamppailua hyödykkeistä, palveluista, vallasta ja etuoikeuksista). Tällöin erityiset etniset motiivit redusoidut vain tuon kamppailun välineiksi — ja etnisyyden saa sen yksipuolisen mallin, jota edellä yritimme välttää.

Vastakkaisista näkökulmista on yritetty saada aikaan myös synteisiä. Schmermerhorn (1978, 50—59) yrittää sovittaa funktionalismia ja konfliktiteoriaa yhteen käsittelemällä niitä dialektisessa suhteessa olevina perspektiiveinä. Integraatio ei aina ole harmonista eikä konflikti välttämättä hajottavaa. »Joskus integraatio voi tapahtua vain konfliktin kautta. Ja kääntäen: joskus konflikti on välttämätön uuden integraation tilan saavuttamiseksi». Schmermerhorn ei kuitenkaan täysin lunasta ehdottamaansa dialektiikkaa, vaan painopiste asettuu selvästi konfliktiteorian puolelle. Hän mm. puhuu vain hallitsevasta ja alistteisesta ryhmästä, jolloin keskeiseksi tekijäksi ryhmien suhteissa asettuu ryhmien eriasteinen valta. Näyttää siltä, että näiden kahden näkökulman hedelmällinen yhteensovittaminen on vaikeaa.

Schmermerhorn, joka etnisen ristiriidan teoreetikoista on ehkä pisimmälle jäsenellyt ristiriidoissa vaikuttavia komponentteja, olettaa (1978, 15), että

silloin kun eri kulttuureja ja alkuperää edustavat ryhmät asuttavat nykyajan kansallisvaltiota, näiden integraation asteeseen suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan vaikuttaa kolmen riippumattoman ja kolmen välittävän muuttujan yhdisteleminen. Riippumattomat muuttujat ovat: (1) toistuneet vuorovaihtusjaksot alisteisen ja hallitsevan etnisen ryhmän välillä (esim. alueliitosten, muuttoliikkeiden ja asuttamisen kautta); (2) alisteisen ryhmän sulkeutuneisuuden (institutionaalisen erillisyyden ja segmentaation) aste koko yhteiskunnan laajuisista verkostoista; (3) hallitsevan ryhmän kontrolli siihen, missä määrin alisteinen ryhmä pääsee osalliseksi niukoista resursseista.

Välittävät tai kontekstuaaliset muuttujat, jotka muotoilevat edelleen riippumattomien muuttujien vaikutuksia, ovat: (1) hallitsevan ja alisteisen ryhmän sopu tai epäsopu jälkimmäiselle tarkoitettuista kollektiivisista päämääristä (kuten assimilaatio tai pluralismin säilyttäminen); (2) ao. yhteiskunnan kuuluminen johonkin yhteiskuntien piiriin, jolla on yhteisiä yleisiä kulttuurisia tai rakenteellisia piirteitä (kuten Lähi-Idän tai Saharan eteläpuolisen Afrikan yhteiskunnat); (3) yhteiskunnan kuuluminen institutionaalisen hallintamuodon mukaiseen kategoriaan, so. sellaiseen, missä politiikka hallitsee taloutta tai päinvastoin.

Etnisten konfliktitilanteiden voi odottaa olevan siinä määrin monisyisiä, että eri muuttujien suhteellista osuutta, painoarvoa tai järjestystä ei ehkä ole mahdollista osoittaa erillään niiden kokonaisvaikutuksesta. Toisaalta jo konfliktitilanteen muuttujien eriyttäminen auttaa ymmärtämään ristiriidan luonnetta. Mitään avaimia Schermerhornin muuttajat eivät silti ole, sillä ne eivät kerro sitä, miksi etninen ristiriita joskus pysyy latenttina ja miksi muuttujien vaikutus joissakin tilanteissa saa avoimen konfliktin muodon eikä esimerkiksi sovittelun- tai reformiratkaisua.

Konfliktiteoreettiset selitysmallit

Horowitz (1985, 95—139) erottaa kolme suuntausta nykypäivän etnisten konfliktien tutkimuksessa: modernisaation, taloudelliset selitykset ja kulttuuripluralismin. Suuntaukset eivät liity yksinomaan konfliktien tutkimiseen, mutta niille kaikille on olennaista kilpailun ja eriateisen vallan korostaminen ristiriitatilanteiden tarkastelussa. Siten ne kuuluvat kaikki konfliktiteorian piiriin sen variantteina.

Modernisaatio

Modernisaatioteoria näkee etniset konfliktit yhteiskunnan yleisen modernisaation sivutuotteina. Modernisaatioon liittyvä sosiaalinen liikkuvuus kiihdyttää etnistä kilpailua: ryhmien alun perin erilaiset tavoitteet ja odotukset pyrkivät muuttamaan samaan suuntaan, kilpailuksi samoista arvoista, hyödykkeistä, arvonannosta ja vallasta. Modernisaation paradoksi on se, että se edistää konflikteja tekemällä ihmisistä enemmän toistensa kantaisia. Konfliktien etujoukkoina ovat ryhmien mobilisointuneimmat jäsenet, jotka etsiessään kilpailulle yhteisöllistä, »tribalistista» suojaa pyrkivät ryhmänsä kollektiiviseen organisointiin (Horowitz 1985, 99—101).

Teorian ansio on siinä, että se tuo esiin modernisoituneimman eliitin merkityksen etnisen ryhmän tietoisuuden herättäjänä ja mobilisaation vetäjänä. Miskitojen tapauksessakin kaikki etnisen järjestäytymisen johtohenkilöt olivat saaneet yliopistokoulutusta miskitoalueen ulkopuolella (Valtonen 1989, 91).

Teoria ei kuitenkaan pysty täysin selittämään, miksi modernisoitumaton massa seuraa eliittiä. Selitys, että massat seuraavat, koska uskovat siten saavuttavansa etuja, ei ole yleispätevä: konfliktia saatetaan jatkaa, vaikka etujen saavuttamattomuus olisi jo selviö. Toinen selitys, että massat seuraavat, koska ovat eliitin manipuloitavissa, on epäuskottava, sillä se vihjaa, että massat toimivat etnisissä konflikteissa jonkinlaiseen »väärän tietoisuuden» vallassa (Horowitz 1985, 101—105). Tähän voi vielä lisätä että silloin kun etnisen ryhmän asema yhteiskunnan stratifikaatiossa on alhainen, assimiloituminen valtayhteiskuntaan on eliitille usein konfliktia palkitsevampaa. Koostuisiko konfliktialtis eliitti siten assimilaatiossaan jotenkin epäonnistuneista yksilöistä?

Taloudellinen kilpailu

Etnisten konfliktien taloudelliset selitykset eivät muodosta yhtenäistä teoriarunkoa, vaikka lähtevätkin taloudellisen kilpailun ja eriarvoisuuden ensisijaisuudesta. Näissä selityksissä voidaan erottaa luokkateoriat, joissa etniset konfliktit joko ilmentävät tai niitä on synnytetty hämäämään todellisia luokkaristiriitoja, ja jossakin määrin epämääräiset käsitykset etnisen työnjaon vaikutuksista (Horowitz 1985, 105—135). Näihin voi lisätä edellä esille tulleeseen rationaalisen valinnan teorian, jonka mukaan yksilöt toimivat kollektiivisesti us-

koessaan hyötyvänsä siitä (vrt. modernisaatioteoriaan yllä), sekä toisiaan sivuavat käsitykset alueellisesta alikehityksestä ja sisäisestä kolonialismista, suhteellisesta taloudellisesta deprivatiosta ja resurssikilpailusta. Analyttisesti on hyvä pitää erillään rakenteelliset mallit (luokkateoriat, sisäinen kolonialismi, suhteellinen deprivatio ja resurssikilpailut) ja atomistiset mallit (rationaalisen valinnan teoria).

Despres'n mukaan (1984, 17) etninen konflikti on todennäköisintä monietnisessä yhteiskunnassa, jossa esiintyy jonkin asteista etnistä stratifikatiota ja jossa luokkamuodostumat ovat joko kehittymättömiä tai ovat käyneet merkityksettömiksi poliittisena voimana ja kun aineellista kilpailua on käytävä pääasiassa poliittisella kentällä. Konfliktin intensiteettiin ja laajuuteen vaikuttavat useat tekijät, joiksi Despres mainitsee etnisten populaatioiden määrät ja alueelliset jakautumiset, muuttoliikkeet, kansallisen ja kansainvälisen työnjaon, kulttuuri-identifikaation läheisyyden muihin ryhmiin, status-identiteetin ja roolikasauman sekä resurssien luonteen, paljouden ja jakautumisen. Osittain tekijät vaikuttavat ylipäänsä etnisyyteen ja etnisten rajojen olemassaoloon, jolloin niiden määrittävyys itse konfliktissa on epäselvää.

Sen sijaan havainnot luokkamuodostumien kehittymättömyydestä tai merkityksettömyydestä etniselle konfliktille otollisina olosuhteina vaikuttavat perustelluilta. Varsinkin teollistumattomissa kehitysmaissa luokkamuodostumille on ominaista eriytymättömyys, jolloin etninen stratifikatio osittain korvaa luokkastratifikaation. Esimerkiksi Nicaragua, huolimatta sandinistisesta retoriikasta, oli vallankumouksen koittaessa varsin heikosti eriytynyt luokkiin (toimivin jako voitiin tehdä vain eliittiin ja massaun). Maan itärannikolla, missä etninen konflikti sitten puhkesi, stratifikaatio oli selvästi etninen (miskitojen termiä käyttäen »espanjalaiset» vastaan intiaanit ja ns. mustat garifunat). Kiintoisaa on, että kun sandinistit vaativat miskitoja samastumaan maan muuhun köyhään kansaan ja sen käymään luokkataisteluun, nämä sitoutuivat tiukemmin muihin alkuperäiskansoihin (Valtonen 1989, 92—96).

Horowitzin mukaan (1985, 105—106) luokkateorioiden soveltaminen etnisiin konflikteihin on vaikeaa, koska (1) etniset ryhmät ja sosiaaliset luokat menevät harvoin täysin päällekkäin, (2) etnisyyteen näyttää kuuluvan kiihkeämpää lojaalisuutta kuin luokkajäsenyyteen ja (3) ainakaan kehitysmaissa etnisiä rajoja leikkaavat luokkaedut eivät yleensä pysty voittamaan etnisiä sidonnaisuuksia.

Segmentoidun työnjaon vaikutuksen Horowitz taas näkee (1985, 108—113) pikemminkin ryhmien välistä taloudellista kilpailua ehkäisevinä.

Smith (1979, 23—24) taas kritisoi alueellisen alikehityksen teoriaa siitä, että se ei selitä etnistä liikehdintää suhteellisesti ylikehittyneillä alueilla eikä sitä, miksi liikehdinnän separatistiset tendenssit ovat yhdessä paikassa voimakkaammat kuin toisessa. Lisäksi se ei ota huomioon kulttuurisen muutoksen dynamiikkaa etnisissä ryhmissä.

Connor (1984, 345) puolestaan pyrkii heikentämään taloudellisten mallien selittävyttä osoittamalla, että seuraavat väittämät eivät empiirisesti pidä paikkaansa: (1) jos taloudelliset muuttajat ovat ensisijaisia, samanlaiset taloudelliset olosuhteet aiheuttavat eri ryhmissä samoja vastauksia sekä homo- että heterogeenisissä yhteiskunnissa, (2) jos etninen kilpailu on perustaltaan taloudellista, olennaisten taloudellisten muutosten pitäisi heijastua etnisissä suhteissa. Taloudellisten selitysmallien kriitikot tunnustavat (Horowitz 1985, 106; Smith 1979, 23; Connor 1984, 349), että taloudellisilla tekijöillä on jotakin vaikutusta, mutta kuten Connor (1984, 356) sanoo, laukaisevia ja epäsuoria vaikutuksia ei pidä sotkea syihin.

Etnisillä rakenteilla on siten tiettyä itsenäisyyttä: taloudelliset olosuhteet eivät voi luoda etnisiä distinktioita, vaikka voivatkin vahvistaa niitä (Smith 1979, 23). Toisaalta etniset rakenteet yksinään tuskin selittävät riittävästi yhteiskunnallisia prosesseja. Silloin kun etninen ja luokkarakenne menevät ristiin (luokkarakenne horisontaalinen, etninen rakenne vertikaalinen) etnisen rakenteen selittävyys heikkenee. Tilanne on toinen, jos rakenteet ovat yhtenevät: silloin ne vahvistavat toisiaan.

Jos taloudelliset tekijät ymmärretään laajasti, ylipäätään rakenteellisina tekijöinä, niihin liittyy kiinteästi myös poliittinen valta, joka on viime kädessä redusoitavissa potentiaaliksi harjoittaa taloudellista valtaa. Epäilemättä etninen tiedostaminen ja etnisen ristiriidan olemassaolo voi perustua pelkästään kulttuurieroihin, etnosentrismiin ja etnisyyden affektiivisiin puoliin, mutta on kyseenalaista, yltäisikö ristiriita kollektiivisen konfliktin asteelle ilman rakenteellisia selittäjiä. Kun taloudellisesti tasa-arvoisessa tilanteessa esiintyy konflikteja, ne johtunevat toisen tai molempien osapuolten pyrkimyksestä hegemoniaan, siis rakenteellisten erojen luomiseen. Rakenteelliset tekijät olisivat siten etnisessä konfliktissa välttämättömiä selittäjiä, eivät kuitenkaan kaikissa tilanteissa riittäviä, sillä rakenteet voivat pysyä pitkään-

kin samoina konfliktin puhkeamatta — laukaisevan tekijän löytyessä silloin rakenteiden ulkopuolelta. Rakenteelliset tekijät eivät toki kaikissa konflikteissa ilmene yhtä selvästi, ja ryhmien jäsenet itse taas voivat tulkita syyt yksinomaan etnisistä eroista johtuviksi.

Kulttuurinen pluralismi

Kulttuurisen pluralismin teoriassa rakenteelliset tekijät eivät ole taloudellisia vaan kulttuurisia. Pluralistinen yhteiskunta koostuu ryhmistä, joilla on yhteensovittamattomat institutionaaliset järjestelmät (sosiaaliset rakenteet, arvo- ja uskomusjärjestelmät, toimintamuodot). Koska järjestelmillä on pyrkimys integroitua sisäisesti, eri ryhmät pyrkivät kukin muodostamaan suljetun sosiokulttuurisen yksikön. Jos yksiköt saisivat toimia täysin vapaasti, ne pyrkisivät eriytymään omiksi yhteiskunnikseen. Niinpä pluralistisia yhteiskuntia on pidettävä koossa voimalla, mikä merkitsee yleensä jollekin ryhmälle hallitsevaa ja toisille alisteista asemaa. Konfliktin ainekset ovat siten sisäänrakennettuja ryhmien yhteensovittamattomuudessa (Horowitz 1985, 135—139).

Asiallisesti kulttuurisen pluralismin teoria kuuluu valta-konfliktiteorioiden piiriin. Sitä kuitenkin haittaa eriytymätön näkemys kulttuurista: se ei huomioi, että kaikki instituutioiden ja arvojen erot eivät vaikuta samalla tavoin ryhmien välisiin suhteisiin ja että jotkin erot voivat myös ehkäistä konfliktia ohjaamalla ryhmäkilpailua eri tahoille. Lisäksi teoria tahtoo sivuuttaa ryhmien yhteisten instituutioiden ja arvojen vaikutukset. Sivuuun pyrkii jäämään myös tietoisien politiikanteon merkitys konfliktien muotoutumisessa tai ehkäisyssä, ikään kuin toimijina olisivat aina ryhmät kokonaisuina kulttuureina, jotenkin spontaanisti ja ilman johtajia, mistä syystä myös eliittien merkitys jää syrjään (mt.). Huomiotta jää näin ollen ryhmien sisäinen differentiaatio, se että ryhmässä voi vallita erilaisia käsityksiä suhteista muihin ryhmiin ja että esimerkiksi ryhmien eliiteillä voi olla keskenään enemmän yhteisiä arvoja kuin omien ryhmiensä muiden jäsenten kanssa.

Etniset ristiriidat ja kansallisvaltiot

Nykyajan valtiot perustuvat pitkälti ajatukseen kansallisvaltioista: tietyt historiallisesti määräytyneet alueelliset rajat sulkevat sisäänsä kokonaisuuden, joka eroaa muista vastaavista ellei kulttuurinsa niin ainakin territoriaalisen yhteenkuuluvuu-

tensa puolesta. Kansallisvaltio-käsite implikoi jonkinlaista ideologista yhtenäisyyttä, joka ehkä ilmenee parhaiten kansallishenkenä, nationalismina. Kansallisvaltion perustana on ajatus kansallisuudesta, johon taas liittyy tiettyjä lojaalisuuden ja poissulkevyyden merkityksiä (Nash 1989, 2).

»Kansallinen» yhtenäisyys kätkee usein kuitenkin sisäänsä eri ryhmiä, jotka kukin kiinnittyvät omaan etnisyyteensä: maailman valtioista vain murto-osa on aidosti homogeneenisia (Smith 1981, 10). Kansallisvaltio on historiallisesti usein tulos etnisten ryhmien ja sosiaaliluokkien alistamisesta (Gnerre 1987, 79; Worsley 1984, 187). Se on siten enemmän poliittinen objekti ja ideaali kuin realiteetti. Käsitteellä on silti etnisten ristiriitojen kannalta merkitystä.

Ensinnäkin, monietnisisissä valtioissa näyttäisi olevan tavallista valtiovoimaa pyrkimys »puhtaiseen» kansallisvaltioon kansallishenkeä, kansallisia symboleita (sitien kuin valtiovalta ne näkee) ja territoriaalista suvereeniutta korostamalla sekä häivyttämällä etnisiä rajoja rauhanomaisella integraatiopolitiikalla tai painostuksella. Vaikka kansallisvaltio-ideologiaan liittyneet assimilationistiset olettamukset eivät enää ole tutkijoiden suosiossa, niillä on jatkuvasti kannatusta poliitikkojen ja virkamiesten keskuudessa monessa maassa (Nagel 1984, 425). Toiseksi tapaukset, joissa monietnisiä valtioita hallitseva eliitti on jakautunut etnisten väestösuhteiden mukaan, ovat harvinaisia. Yleensä valtioita hallitaan yhden tai kahden ryhmän ehdoilla. Tällaisissa »pseudokansallisvaltioissa» nationalistiset ideologiat auttavat vain legitimoimaan hallituksen ohjaamaa mobilisaatiota (Enloe 1980, 13).

Kolmanneksi, etnisessä konfliktissa voi olla osatekijänä etnisen ryhmän pyrkimys viime kädessä oman kansallisvaltion luomiseen. Smith (1981, 7) väittää nykyajan etnisen liikehännän poikkeavan edeltävistä siinä, että sen ideaalina on etnisyyteen perustuva aito kansallisvaltio. Ei näin pitkälle, mutta tähän suuntaan viittaa usein ns. alkuperäiskansojen pyrkimys alisteisesta asemasta tasaveroiseksi sopimuskompaniksi ao. valtiossa kanssa. Alkuperäiskansat korostavat usein sitä, että ne huolimatta kuulumisestaan johonkin valtion ovat jo itsessään kansakuntia (nations), joilla on tietty suvereenisuus: jäsenyys niissä on samanarvoinen kuin kansalaisuus (citizenship) valtiossa (Paine 1985, 61; Connor 1978).

Kansallisvaltion käsitteellä on siten epämääräisyydestään huolimatta monissa tilanteissa ja erityisesti arvotasolla vaikutusta etnisten ryhmien

suhteisiin ja poliittisiin strategioihin. Vallankoumuksen jälkeisessä Nicaraguassa vasta omaa asemaansaakin vakiinnuttavalle sandinistihallitukselle kansallisvaltion ykseydestä tuli luonnollisesti korostetun tärkeä, ja miskitot, jotka eivät olleet osallistuneet maan länsipuolella käytyyn Somozan vastaiseen taisteluun, haluttiin integroida »totaalisesti» vallankoumuksprosessiin ja Nicaraguan kansaan. Tässä tilanteessa omaehtoinen etninen politiikka näyttäytyi sandinisteille kansallisvaltion vastaisena jo ennen kuin ristiriita kärjistyi ja miskitojen politiikkaan todella tuli separatistisia ai-neksia (Valtonen 1989, 104—109).

Etnisen ryhmän siirtymisessä mobilistuneeseen, separatistiseen ja konfliktialttiiseen »etnonationalismiin» korostetaan usein kommunikaation merkitystä. Esimerkiksi Connor (1972) lähtee siitä, että keskeistä nykyajan etnisessä liikehdinnässä on ollut kommunikaation lisääntyminen ja helpottuminen. Sen mobilisoiva merkitys on lähinnä siinä, että se luo uusia tarpeita, joihin todellisuus ei aina pysty vastaamaan. Tietenkään kasvavien odotusten »vallankoumus» ei liity yksin etniseen vaan muuhunkin sosiaaliseen liikehdintään, esimerkiksi talonpoikaiskapinoihin (ks. Huizer 1973, 143—162).

Näyttää siltä, että esimerkiksi alkuperäiskansoille kommunikaatiolla on parin viimeisen vuosikymmenen ajan ollut korostunut etnistä mobilisaatiota kiihdyttävä vaikutus. Kansallisten ja kansainvälisten medioiden hyväksikäyttö ja alkupe- räiskansoja tukeva kampanjatoiminta ovat tuoneet liikkeelle eräänlaista kansallisista laeista riippumatonta legitimiisyyttä ja jossain määrin myös suojaa, mikä on edelleen lisännyt etnisten ryhmäpäämäärien houkuttelevuutta. Kun etnisen ryhmän ja valtion suhteet ovat säilyneet institutionaalisella tasolla ennallaan (alisteisina), kommunikaation tasolla on voitu päästä lähes *vis-à-vis*-suhteeseen.

Kommunikaation osuutta lienee käytännössä vaikea erottaa talouden ja politiikan rakenteista, sillä kansallisissa puitteissa nämä vaikuttavat siihen, missä muodossa ja millainen kommunikaatio on mahdollista. Toisaalta kommunikaatio vaikuttaa takaisin siten, että näitä rakenteita aletaan hahmottaa entistä selvemmin.

Vastaavasti kun käsitykset etnisyydestä ovat muuttuneet dynaamisemmiksi, käsitykset politiikan vaikutuksista etnisyyteen ovat muuttuneet. Aiempien käsitysten mukaan politiikka oli lähinnä riippuva muuttuja ja poliittinen toiminta vain heijasteli pre-poliittisia etnisiä lojaalisuuksia ja eroja, ja mikäli ristiriidat kärjistyivät konflik-

tiksi, politiikalle jäi »konfliktin hoidon» osa. Nykyisin katsotaan, että politiikka, vaikkakaan se ei ole riippumaton tekijä kaikissa olosuhteissa, voi joskus olla päätekijä etnisen yhteenkuuluvuuden tunteen luomisessa (Enloe 1980, 7).

Nagelin mukaan (1984, 426—427) tutkimuskirjallisuudesta ilmenee neljä mekanismia, joiden kautta politiikka voi luoda tai vahvistaa etnistä identifikaatiota ja ryhmämuodostusta: (1) nationalistinen ideologia, (2) armeijan tietoinen etnisointi (joidenkin ryhmien preferointi rekrytoinnissa), (3) etnisten ryhmien virallinen tunnustaminen ja (4) etnisten hallintoyksiköiden luominen (»intiaani-asiain virastot» tms.). Nationalistinen ideologia tähtää yleensä etnisten erojen kaventamiseen, mutta voi vastavaikutuksena luoda tai vahvistaa etnisyyttä. Etnisten ryhmien tunnustaminen ja etnisten hallintoyksiköiden perustaminen voivat kyllä tähdätä etnisyyden korostamiseen, mutta useimmiten niihin ryhdytään jo virinneen etnisyyden hallitsemiseksi ja minimoimiseksi, jälkimmäisen tarjotessa lisäksi valtiovallalle välineen assimilaation edistämiseen. Valtaosa etnisyyttä-politiikkaa koskevasta kirjallisuudesta keskittyykin strategioihin, joita eliitit käyttävät etnisten ryhmien välisen vihamielisyyden minimoimiseksi (Enloe 1980, 7).

On kuitenkin tehtävä ero tietoisien, juuri etnisyyteen vaikuttamaan pyrkivän politiikan ja sellaisen politiikan välillä, jonka vaikutukset etnisiin ryhmiin ovat tahattomia tai ehkä odotettuja mutta eivät tavoitteita sinänsä. Tietoisessa etnisyyttä-politiikassa etnisyyttä voidaan nähdä joko minimoitavana haittana valtiovallan rakentamiselle ja turvaamiselle tai poliittisen eliitin vallankäytön välineenä. Jälkimmäistä linjaa voidaan kutsua etniseksi manipulaatioksi. Siihen nähden, että etnisyyttä ovat hyödyntäneet niin prekolonialistiset, kolonialistiset, postkolonialistiset kuin uuskolonialistiset valtiovallan rakentajat (Enloe 1978, 343), sitä on tutkittu yllättävän vähän tietoisien manipulaation näkökulmasta.

Mikä sitten tekee etnisyydestä niin hyödyllisen, että sitä kannattaa manipuloida? Ensinnäkin, etnisyyttä on kollektiivinen ilmiö, ja on helpompaa olla tekemisissä kollektiivisen ryhmän kuin yksilöiden kanssa. Toiseksi etnisyyttä on kulttuurista, mikä mahdollistaa laskelmoinnin muuttuvien etnisten näkökohtien sijasta pysyvempien arvo-orientaatioiden pohjalta. Kolmanneksi etnisyyttä on emotionaalista, jolloin ryhmän aiemmat kokemukset valtiovallan kanssa edistävät pitkäaikaista joko positiivista tai negatiivista suhtautumista valtioval-

taan. Neljänneksi etnisyydellä on usein kansainvälinen ulottuvuus etnisten siteiden ylittäessä valtiollisia rajoja, mikä auttaa laskelmoimaan ryhmän käyttäytymistä valtion turvallisuusskenarioihin sisältyvää toista valtiota kohtaan. Usein näihin liittyy vielä maantieteellinen keskittyminen, mikä tekee etnisyydestä skenarioissa helpommin käsiteltävän (Enloe 1980, 15—16).

Enloen mukaan valtioeliitti muodostaa eräänlaisia mentaalisia etnisiä turvallisuuskarttoja, joiden pohjalta se pyrkii rakentamaan etnisten ryhmien suhteita valtiorakennetta turvatakseen. Tällaisiin karttoihin sijoittuvat varsinkin ryhmät, jotka (a) asuvat aroilla rajavyöhykkeillä, (b) täyttävät strategisia taloudellisia tehtäviä (riistettyinä tai etuoikeutettuina), (c) joilla on riittävästi poliittisia resursseja uhmataksaan olemassaolevaa poliittista järjestystä, (d) joilla on siteitä ulkopuolisiin valtioihin tai (e) joilla on suurimmat mahdollisuudet päästä sisään valtiorakenteeseen. Optimaalisessa turvallisuuskartassa ryhmät, joita eliitti pitää luotettavimpina, sijaitsevat lähimpänä valtiovaltaa, ts. niillä on helppo pääsy valtiorakenteeseen ja mukaan byrokraatiin (Enloe 1978, 343; 1980, 15—17, 24).

Vastaavia mentaalisia turvallisuuskarttoja voi olla myös ulkopuolisilla valtioeliiteillä jonkin toisen valtion etnisistä ryhmistä. Tällöin manipulaatiivisuus on käänteistä: ulkopuoliselle eliitille on vähiten hyötyä ryhmästä, jota tämän asuttamana valtion oma eliitti pitää luotettavimpana, ja eniten hyötyä epäluotettavimmasta ryhmästä, mikäli ao. valtiot ovat vihamielisessä suhteessa toisiinsa. Vahdyksi tulee itse etninen konflikti: se destabilisoi ao. valtiota ja estää sitä toteuttamasta kunnolla muita, ulkopuoliselle eliitille vastakkaisia päämääriä. Esimerkiksi Yhdysvallat käytti sandinistien ja miskitojen välistä konfliktia tällä tavoin hyväkseen sandinistien vastaisessa politiikassaan (Valtonen 1989, 110—118).

Lopuksi

On ilmeistä, että kattavaa teoriaa etnisten konfliktien selittämiseksi tuskin on rakennettavissa. Etnisten konfliktien kontekstit vaihtelevat niin suuresti, että hienojakoiset mallit eivät kata tarpeeksi väljempien taas jättäessä kontekstin erityispiirteet huomiotta. Yksittäisen konfliktin selitys rakennetaan toimivimmaksi, jos analyysissa otetaan huomioon sekä etnisyyden että konfliktiteorioiden peruspiirteet ja lisäksi tapauskohtaiset erityispiirteet. Niiden avulla voidaan yrittää eritellä konflik-

tin välttämättömät ja riittävät tekijät. Kuten Nash sanoo (1989, 2—3), etnisten ilmiöiden ymmärtämistä on haitannut liiallinen pyrkimys kaiken kattaviin teorioihin.

Jos ajatellaan etnisten konfliktien juuri nyt tutkimukselle asettamia haasteita, keskeinen kysymys liittyy epäilemättä valtiovallan turvaamisen ja etnisten kansakuntien rakentamistrendin väliseen ristiriitaan. Useimmat nykyisistä ns. kansallismielisistä valtioista ovat etnisesti heterogeenisiä ja tiettyjen historiallisten prosessien synnyttäminä joka tapauksessa alttiita myös uusille prosesseille. Olisi kohtalokasta pitää nykyistä valtioiden järjestelmää siirtomaiden irrottautumisen myötä asteittain täydentyneenä hermeettisenä kokonaisuutena, vaikka ylikansalliset instituutiot, esimerkiksi YK tai vaikka olympiakisat, loisivatkin sellaista vaikutelmaa suuresta valtiollisesta perheestä.

LÄHTEET

- Banton, Michael (1983): *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge.
- Bell, Daniel (1975): *Ethnicity and Social Change*. Teoksessa *Ethnicity — Theory and Experience*. Toim. Nathan Glazer ja Daniel P. Moynihan. Cambridge, Massachusetts.
- Berghe, Pierre van den (1981): *The Ethnic Phenomenon*. New York.
- Burgess, Elaine (1978): The resurgence of ethnicity: myth or reality? *Ethnic and Racial Studies* 1:3.
- Cohen, Anthony P. (1985): *The Symbolic Construction of Community*. Chichester.
- Connor, Walker (1972): Nation-Building or Nation-Destroying? *World Politics* 24, s. 330—355.
- Connors, Walker (1978): A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a... *Ethnic and Racial Studies* 1:4.
- Connors, Walker (1984): Eco- or ethno-nationalism? *Ethnic and Racial Studies* 7:3.
- Despres, Leo A. (1975): Toward a Theory of Ethnic Phenomena. Teoksessa *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*. Toim. Leo A. Despres. The Hague.
- Depres, Leo A. (1984): Ethnicity: What Data and Theory Portend for Plural Societies. Teoksessa *The Prospects for Plural Societies: Proceedings of the American Ethnological Society 1982*. Toim. Stuart Plather ja David Maybury-Lewis. Washington, D. C.
- Enloe, Cynthia (1978): Ethnicity, bureaucracy and state-building in Africa and Latin America. *Ethnic and Racial Studies* 1:3.
- Enloe, Cynthia (1980): *Ethnic Soldiers. State Security in Divided Societies*. Harmondsworth.
- Geertz, Clifford (1963): The integrative revolution: primordial sentiments and civil politics in the new states. Teoksessa *The Quest for Modernity in Asia and Africa*. Clifford Geertz. New York.
- Gelfand, Donald E. (1973): Ethnic Relations and Social Research: a Re-evaluation. Teoksessa *Ethnic Conflicts and Power: a Cross-National Perspective*. Toim. Donald E. Gelfand ja Russell D. Lee. New York.

- Gnerre, Maurizio (1987): Minorities, Equality and the State. *Development* 187.
- Greenfield, Sidney (1979): Ethnicity and the Nation-State. *Reviews in Anthropology* 6:1.
- Hechter, Michael (1986): Rational choice theory and the study of race and ethnic relations. Teoksessa *Theories of Race and Ethnic Relations*. Toim. John Rex ja David Mason. Cambridge.
- Horowitz, Donald L. (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley.
- Huizer, Gerrit (1973): *Peasant Rebellion in Latin America*. Middlesex.
- Lenski, Gerhard E. (1966): *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York.
- Nagel, Joane (1984): The ethnic revolution: the emergence of ethnic nationalism in modern states. *Sociology and Social Research* 68:4.
- Nash, Manning (1989): *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago.
- Paine, Robert (1985): The Claim of the Fourth World. Teoksessa *Native Power. The Quest for Autonomy and Nationhood of Indigenous Peoples*. Toim. Jens Brøsted ym. Norway.
- Schmermerhorn, R. A. (1978): *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*. 2. painos. Chicago.
- Smith, Anthony D. (1979): Towards a theory of ethnic separatism. *Ethnic and Racial Studies* 2:1.
- Smith, Anthony D. (1981): *The Ethnic Revival*. Cambridge.
- Smith, M. G. (1985): Race and ethnic relations as matters of rational choice. *Ethnic and Racial Studies* 8:4.
- Wallman, Sandra (1986): Ethnicity and the boundary process in context. Teoksessa *Theories of Race and Ethnic Relations*. Toim. John Rex ja David Mason. Cambridge.
- Valtonen, Pekka (1989): *Etninen ristiriita ja sen manipulatio. Nicaraguan miskito-intiaanien ja sandinistihallituksen välinen etninen ristiriita, sen etnohistoriallinen tausta ja hyväksikäyttö*. Painamaton pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- Worsley, Peter (1984): The Three Modes of Nationalism. Teoksessa *The Prospects for Plural Societies. Proceedings of the American Ethnological Society 1982*. Toim. Stuart Plattner ja David Maybury-Lewis. Washington D. C.